

עניני משא ומתן באמונה

הלכות נזקי שכנים
יורד לתוך אומנתו חבירו

שיעור ט

לקיחת מערופיא של חבירו
האם אסור משום עני המהפך

תוכן הענינים

1 מערופיא – אי דומה לעני המהפך, ואי יש ללמוד מדין של נכסי עכו"ם.....1

1 הסוגיא.....1

1 הראשונים.....1

1 מרדכי ב"ב רמז תקטו'.....1

1 שו"ת מהר"ם דפוס פראג סימן תתטו'.....1

1 הגהות מרדכי בב"מ רמז תמה'.....1

2 המהרש"ל שו"ת סימן לו'.....2

3 פירוש החתם סופר במהרש"ל.....3

4 פירוש אחר במהרש"ל.....4

4 איך נקרא עני המהפך אם אין פיסוק דמים.....4

5 פירוש אחר במחלוקת זו.....5

7 אלו ואלו דברי אלקים חיים.....7

8 הפוסקים.....8

8 הרמ"א קנו' סוף סעיף ה'.....8

9 לענין הלכה.....9

יורד לתוך אומנתו של חבירו

מערופיא – אי דומה לעני המהפך, ואי יש ללמוד מדין של נכסי עכו"ם

הסוגיא

הסוגיא של שאלה זו, הוא הסוגיא של עני המהפך בחררה, קידושין דף נט. ובמקום אחר הארכנו בפרטיה, עיין שם. והסוגיא של נכסי עכו"ם הרי הן כמדבר, בבא בתרא דף נד.: וגם על סוגיא זו הארכנו בפרטיה, עיין שם.

הראשונים

מרדכי ב"ב רמז תקטו'

[רמז תקטו] אמר רב הונא האי בר מבואה כו', יש מקומות [*בהגהות ב"מ סי' תרט"ז] שדנין דין מערופיא, וכן ראיתי בתשובת רבינו יוסף ט"ע. ומדמה לה לדגים, דיהבי (ציידיא) [צייירא]. ויש מקומות שאין דנין, ומתירין, לישראל לילך למערופא של חבירו, ולהלוות לו, ולשחודי ליה, [*ולאפקועי ליה] [*ולאפוקי מיניה]. דאין כאן גזל, דנכסי עובד כוכבים אנס היו הפקר, וכל הקודם בהם זכה בהם, כדאיתא פרק חזקת הבתים. וכן היה ר' אבא, ור' אלעאי, וכל רבותינו, שוין בדבר. ועוד ראייה מפ"ק דב"מ [*דף י'], דקאמר נפל לו עליה, או פירש טליתו עליה, מעבירין אותו הימנו:

שו"ת מהר"ם דפוס פראג סימן תתטו'

אבל מצאתי על אותו מערופי' של ישראל, אין לישראל חבירו [לפייסו], ולשחדו, כדי להפקיע מישראל. דכתיב, על שאול ועל בית הדמים, אשר המית הגבעונים וגו' [ואל בית הדמים - על אשר המית הגבעונים. וכי היכן מצינו בשאול שהמית הגבעונים? אלא], מתוך שהרג [נוב עיר] הכהנים, שהיו מספיקי' להם מזון, כאלו הרגו (כהנסי - היו מספיקין להם מזון לגבעונים שהיו חוטבי עלים ושוטרי מים למזבח כדכתיב ביהושע טו) ולא יכרת מכס חוטבי עלים ושוטרי מים לבית אלהי. כ"ט (יבמות ע"ח ע"ב), ויורד לחיי חבירו הוא וכו'. ואמרי' (קידושין נ"ט ע"א) עני המהפך בחררה, ובא אחר ונטלה ממנו נקרא רשע. ואמר בפ' לא יחפור (כ"א ע"ב) בר מבואה כו', מעכב עלי', דא"ל פסקת לחיותאי. א"ל רבינא לרבא, לימא ר"ה דאמר כר' יהודה, ולא כרבנן. דתנן ר"י לא יחלק קליות לתינוקות שמרגילי' אצלו, וחכמי' מתירי'. אפי' תימא רבנן, ע"כ לא אמרי רבנן, אלא דא"ל אנא פליגנא אמגוזי, את [פלוג שיוסקי], אבל הכא אפי' רבנן מודו, דא"ל פסקת חיותאי. מאלו הראיות נראה דאסור. ור"ת אומר, דנכסי הגוי הרי הן כמו הפקר, וכל מי שיכול להחזיק בנכסיו מחזיק, והן שלו, וכ"ש שאינו גוזלו. ואמר בב"מ (י' ע"א) מי שהניח פאה, ובא עני ופירש טליתו עליה, [ובא] אחר והחזיק בה זכה, וכן נמי גבי מציאה. לפיכך נראה דמותר. (שאילת ר"ג מאור הגולה).

הגהות מרדכי בב"מ רמז תמה'

כתב אז"ק, הואיל שבזה תלוי, שכל היכא שיכול להשתכר במקום אחר, אז מעכבין עליו, ונקרא רשע. א"כ, אסור לישראל להעביר מחבירו מערופיא שלו, דהא לוויין עובדי כוכבים, איכא טובי, ודמי למקח וממכר, שיכול לקנות במקום אחר. וראיה מפ' לא יחפור, אי אתי בר מבואה גביה, ואוקי רחייא מצי מעכב. ודמי נמי, למרחיקים מצודת הדג. ור"ת התיר, משום דאמר בחזקת הבתים, נכסי כנענים כו'. ומ"מ נראה, דאי עבר נקרא רשע, דמ"ש ממצודת הדג, דהפקר, ואפ"ה מרחיקין, הכא נמי לא שנא. וכן הורה ר"י בשמו, לאסור. ועיין פ' האומר בקדושין, ופ' חזקת הבתים, גבי נכסי של כנענים, כמדבר:

בשני מקומות אלו של המרדכי, מצאנו שיש ראשונים שדימו לקיחת מערופיא של חבירו, לאיסור של מרחיקין מצודת הדג, היכא שיהיב סיירא, ויש שסבר שאינו דומה. ובמקום אחר, כבר הארכנו טובא, לפרש מחלוקת זו, וכן כיצד מובא להלכה ברמ"א סימן קנ"ו סעיף ה'. ובכל שלש מקומות הנ"ל (בשני מקומות האחרונים מפורש, ובמקום הראשון, אף שאין מפורש, אבל לכאורה מבואר שר"ת מביא ראיות שלא נחשב עני המהפך, גבי הפקר) מובא שיש מחלוקת אי יש לדמות לקיחת מערופיא של חבירו, לאיסור של עני המהפך בחררה. וכבר הארכנו במקום אחר בפרטי דין של עני המהפך בחררה, ועיין שם כתבנו קצת מה שיש לדון מהפרטים ההם, לענין שאלה זו של לקיחת מערופיא. ובמקום זה נשאר לך לבאר בעזרת ה' יתברך, מה הדמיון של הסוברים שהוא אסור משום עני המהפך, ומה כוונת ר"ת לחלוק עליהם, ובמאי פליגי. ואפתח בפירוש המהרש"ל, ובמה שכתב עליו החתם סופר, ובמה שיש לדון בדבריהם.

המהרש"ל שו"ת סימן לו'

המהרש"ל כותב ביאור למרדכי ב"ב הנ"ל, ומפרש המחלוקת אי דומה ליהיב סיירא, ואי דומה לעני המהפך, ומפרש כוונת ראית ר"ת. ואני מביא דבריו, בשני דיונים אלו, כיון שקשה לפרד דבריו, וכנ"ל כבר הארכתי בפירוש דבריו, בענין יהיב סיירא, וכאן אכתוב על דבריו לגבי עני המהפך. וז"ל, ואותם מקומות שאין דנין עליו, מדמין אותו להפקר ומציאה. וכמו שפסק ר"ת, דגבי הפקר ומציאה, אין שייך בו דין המהפך בחררה. וכו'. והוה כאילו לכדו (גבי מצודת הדג). מה שאין כן בגוי, דלמא לא ישא ויתן עוד עמו. וגם כן אין כאן ריוח ברור ומסוים, לומר כאלו [שכרו], כגון גבי דג, וק"ל.

ומה שכתוב במרדכי"י, הטעם לפי שנכסי הגוי הרי הם כהפקר, אף על גב דאינו דמי כלל. דנכסי הגוי, אינם כהפקר, אלא משום טעמא דפירש, מאחר שלקח הגוי הכסף, אם כן אסתלק מהאי ארעא, והישראל גם כן לא קנאה. דאם כן הוי כהפקר בלא בעלים, וכל הקודם זכה, כאשר מוכח מתוך הסוגיא להדיא, וכמו שכתבתי לעיל. אבל בע"א, נכסי הגוי אינם כהפקר, ושייך ביה דין עני המהפך בחררה כו'. כמו שפסק מהר"ם, היכא דעשה גמר פיסוק דמים כו', כמו שהבאתי לעיל. ואין חילוק בין ישראל לגוי.

אלא הכא מביאין ראייה, שנכסי הגוי הרי הם כמדבר וכהפקר, לעניין זה שזכה, ולא נימא דלא זכה בו כלל, ויוציאו מידו, דמאחר שנתן זה המעות, א"כ סמכא דעתיה עילויה, והוה כאילו הוה בידיה, מק"ו דדג. ואפ"ה קאמר כל הקודם זכה, לפי שכסף אינו קונה, ולא סמכא דעתיה, מאחר שרוב גוים אנסים ושקרנים הן, כדפרישית לעיל. ולכן מביא ראייה מר' אבא ורבי אילעי דשוין כו', כלומר שכולן סברי כסוגיא דגמרא, כל הקודם בה זכה, ואין מוציאין מידו, וק"ל. א"כ, כ"ש גבי מערופיא, דמה שרוצה לישא וליתן עמו, לא חשבי' כאילו בא לידו, ולדון עליו.

ואפילו לכתחילה מתירין, יש מקומות כמו התם, דסברי כפירוש ר"ת, דאפילו רשע לא מקרי במידי דהפקר. ה"נ האי ריוח של גוי, כהפקר הוא. ואותם מקומות שאוסרים, ודנים עליו, סברי דדמי למצודות דגים, שכבר ג"כ מזומן אצלו. מה שאינו גבי נכסי הגוי, דפרק ח"ה, דאינו מזומן אצלו, קודם שכתב לו הגוי שטר אארעא, ולא סמכא דעתיה כלל, עב"ל.

בסוף דבריו המהרש"ל כתב לפרש דברי ר"ת, אמאי לא נחשב לעני המהפך, וכתב שהוא משום שריוח של הגוי, כהפקר הוא. ולכאורה אינו מובן, שמיד לפני זה, האריך לבאר שאין נכסי הגוי הפקר, אם כן איך הוי ריוח של הגוי הפקר. ובודאי בריוח רגיל, כגון אי היה מהפך הראשון אם הגוי לקנות ממנו, סחורה טובה בזול, שריוח במכירתו, או שהוא מהפך אם הגוי למכור לו סחורה, וכבר נגמר ביניהם פיסוק דמים, אם יבא זה השני ויקנה ממנו, או ימכור לו אותו סחורה, נקרא רשע. ולכאורה צדקו דברי אז"ק שהביא ההגהות מרדכי, שכתב שהוא תלוי אם מצוי לו במקום אחר לעשות סחורה זו, הוי כמקח ואסור, ואי לא הוי כמציאה ומותר.

פירוש החתם סופר במהרש"ל

החתם סופר חו"מ סימן עט' כתב לפרש דברי המהרש"ל, וז"ל, ורצונו, דמותר לכתחלה לכנס למערופי' חברו, לשיטת ר"ת, דבדבר הפקר לא שייך עני מהפך, והכא נכסיהם הרי הם כמדבר. והקשה ליש"ש, מה ענינו לכאן, התם הוה הפקר, משום דאסתלק לי' נכרי ע"י דיהיב לי' ישראל זוזי, והכא במערופיא מה ענין זה לכאן. ותי' יש"ש, דה"פ, דהא מ"ט הרי הם כמדבר, משום דגברי אלמי נינהו, ואין הישראל סומך דעת עליו, עד שיקבל שטר ממנו. וא"כ הוא בקרקע שקנה ממנו, מכ"ש במערופי' דאין לסמוך על קרבותם, ותקיפותם, ואין לישראל שום בטחון על המערופי'. ולא ה"ל כדאתי' לידי' כבר, וכל שעתא ושעתא, נ"ל כזוכה מן ההפקר, אלו דבריו, עכ"ל. מבואר שפירש החתם סופר כוונתו שהוא כמו שכתב המהרש"ל לפרש כוונת ר"ת, למה אינו דומה ליהיב סיירא, והוא מטעם שאי אפשר לסמוך על העכו"ם. על כן פירש, שהוא הדין כוונתו לגבי עני המהפך, שאין זה נחשב לעני המהפך, כיון שאין בטוח בידו שיבא לו ריוח זה, אלא כל פעם נראה לו כזוכה מן ההפקר.

ואני מבין דבריו בזה, שלכאורה דין עני המהפך בחררה, אינו תלוי בכמה הוא בטוח בידו. שזה מצאנו לגבי הדין של יהיב סיירא, שכיון שהוא כמעט בטוח בידו, נחשב לכבר בא בידו, וכן לגבי עני הנקף בראש הזית, שסמך דעתו שיבא לו. אבל עני המהפך בחררה לכאורה לא מצאנו שיהיה תלוי כמה סמך דעתו עליה, וכמה הוא בטוח בידו. אלא האיסור הוא משום שמפסיד טירחת חבירו, בלי סיבה טובה, שלמה יקח זו, אם אפשר לו ליקח אחרת, וכמו שכתב האז"ק, כנ"ל.

ובאמת החתם סופר הקשה על פירוש המהרש"ל, ואפשר שלזה כיון בקושיתו, אף שאין כל כך ברור בדבריו. וז"ל, ולא זכיתי להבין מ"ש מהרש"ל בפ"י דברי מרדכי ביש שאין דנין דין מערופי' דנכסי ארמיים הרי הם כהפקר, וכו', אלו דבריו. וצל"ע, תינה גבי ישראל ראשון, ה"ל כאלו עדיין לא אתי לידי' ואכל. מ"מ, גבי ישראל שני שבא להשיג גבולו, איננו כהפקר. שהרי צריך להוציא מעותיו על זה, אצל הנכרי, וכולי האי ואולי, אשר פיהם דבר שוא. וא"כ, מה לו להשתדל אצל נכרי זה, להפסיד מציאותו של זה, ה"ל להשתדל אצל אחר, וצ"ע, עכ"ל. וכנ"ל אולי זה כוונת החתם סופר, להקשות שאף אם נקרא אותו כהפקר לגבי הראשון, מחמת שאין בוטח שיגיע לו, אין זה נוגע לאיסור של עני המהפך. שהאיסור הוא ההפסד של טירחת חבירו, בלי סיבה טובה, וזה גם שייך כאן. שלמה יפסיד את הסחורה של זה, אם יכול להשיג במקום אחר. ויהיה

כוונתו מה להקשות על המהרש"ל מה הרווחת לקראו הפקר, עדיין יקרא רשע על לקיחת הפקר כזה. שהפקר כזה לשני יכול למצוא במקום אחר, ולמה יקח את זו שטרח בה חבירו.

ובפירוש זה בחתם סופר הרווחנו שאין צריכים לומר שמחדש החתם סופר חידוש גדול בהלכות עני המהפך. שהיה אפשר לפרש דבריו, שרצה לומר שאם יש הפקר ממש, שאי אפשר בקלות להשיגו (כמו עוף בעץ גבוה, וכדומה), ושנים מהפכים אחריה. הראשון המהפך כבר הוציא מעות ועשה טירחא כדי להשיג ההפקר. ולכן יכול להשיג אותו הפקר הרבה יותר בקלות מאחר. ואילו לשני, צריך לעשות הרבה טירחא או להוציא מעות כדי להשיגו, ואף אחר כל טירחא אולי לא ישגנו. והיה אפשר לפרש שהחתם סופר סובר, שבזה אסור לשני לקחת ההפקר של הראשון. וזה פלא לומר חידוש זה, שהיכן מצאנו, חילוק כזה, לפי שיטת ר"ת, שסבר שאין איסור עני המהפך לגבי הפקר. כל מה שכתבו ז"ל בפירוש ר"ת, שהכל תלוי אם יכול להשיג במקום אחר. אם כן בהפקר שאי אפשר להשיג במקום אחר, לא מצאנו שיש חילוק בין אם יותר קל לחד לקחתו מלשני. אלא נראה שצריך לפרש דבריו כדכתבנו לעיל, שמקשה על המהרש"ל מה הרויח לקרוא למערופיא הפקר, אף שאין בטוח ביד הראשון, עדיין אסור לשני, שלמה יפסיד טירחא זה בחינם.

פירוש אחר במהרש"ל

אפשר לפרש פירוש אחר בדברי המהרש"ל שלא יהיה עליו הקושיא הנ"ל. והיה הפירוש על פי פירוש החתם סופר בדברי המהרש"ל, אבל יתפרש בכוונה אחרת ממה שנראה שעליו התכוין החתם סופר. ופירוש זה הוא בהקדמת קושיא גדולה על כל הדמיון בין עני המהפך ולקיחת מערופיא, וכדיבואר.

איך נקרא עני המהפך אם אין פיסוק דמים

אבל באמת צריך עיון איך דמו הראשונים הנ"ל, לקיחת מערופיא, לעני המהפך. הרי כבר הארכנו במקום אחר, לבאר מה שפסק המרדכי ורמ"א, שעני המהפך בחררה הוא רק אחר שיש פיסוק דמים. עיין שם שהבאנו שהפרישה והערוך השולחן כתבו לחלק קצת בשיטת המרדכי, שיש מקרים שהו עני המהפך אף אם לא היה פיסוק דמים. הפרישה חילק שאם המוכר ולוקח בפועל עוסקים בכמה יהיה הפיסוק דמים, אז מודה המרדכי שאסור. והערוך השולחן חילק שאם הוא במקום שיש הרבה קונים, אז אף אם לא פסקו דמים אסור. אבל לגבי מערופיא לכאורה לא שייך זה, שאין הם בפועל עוסקים בפיסוק דמים, וסתם אסרו כל מערופיא, אף אם מדובר במקרה שלא יהיה הרבה קונים.

ובאמת מצאתי שהבית אפרים חו"מ סימן כז' הביא מתשובת הפני משה סימן לט', שכתב שמשום זה אף לשיטת רש"י שעני המהפך שייך אף בהפקר, לגבי מערופיא לא נחשב לעני המהפך, כיון שאין כאן פיסוק דמים. וזה מקצת לשון הבית אפרים, וז"ל השו"ת פני משה ק"א סי' ל"ט, כו'. ואף לרש"י כו' [אכתי בנידון דידין לא שייכא והוא] ממ"ש ממהר"מ דדין דמהפך ליתא אלא בשכבר פסקו הדמים כו' עכ"ל (של הפני משה). וידוע ומפורסם כי זה האיש משה גדול מאד ואור תורתו היה זורח בק"ק קושטנדינא והגאון המובהק בעל משנה למלך משתבח טובא בגוויה. ומדבריו למדנו כמה דברים חזא, כו'. גם ס"ל דלא שייך עני המהפך בסרסרות כיון דמחוסר פסיקת דמים, עכ"ל. ושוב ראיתי שכן כתב החוות יאיר סימן מב' גם כן, שמטעם זה אין הוא דומה לעני המהפך.

אם כן צריך עיון טובא איך הראשונים הנ"ל, דימו אותו לעני המהפך? אבל באמת עוד בארנו במקום אחר את פירש המהרש"ל והמקנה, על התוס' בקידושין נט. ד"ה עני, לגבי איסור של עני המהפך למלמד שני לנסות להשכיר עצמו לבעל הבית שיש לו כבר מלמד. ופירשו הנ"ל, שכוונת התוס' הוא לא לזמן שהראשון כבר מושכר, שזה ודאי אסור, אלא אף לזמן הבא אחר שנשכר.

אבל פירש המהרש"ל שם שמדובר במקום שהדרך הוא שאחר שיגמור, הזמן הראשון, שוב ימשיך לשכרו לזמן שנית, וכן הלאה. אבל במקום שאין הדרך לשכור אותו מלמד שנית לזמן הבא, אלא לזמן הבא הרי הוא כמו אחר, אז מותר לשני לנסות להשכיר את עצמו לזמן הבא. ופירש המהרש"ל שהחילוק הוא, שאם הדרך להשכירו עוד פעם, אז נחשב כבר היפך אף על זמנים הבאים. שבתחילת היפוכו אחר שכירות לימוד בנו של הבעל הבית, כוונתו היה לנסות לקבל השכירות, לכל אותם הזמנים הבאים, שהדרך הוא להשכיר מלמד. אבל אם אין זה הדרך, אז רק היפך על זמן הראשון, אבל על זמנים אחרים, עדיין לא היפך. אם כן יצא לן ממהרש"ל זו, שלגבי הגדרת הדבר שעליו מהפך, שפיר יש לראות כמה הוא הדרך הוא שהדבר נמשך להרבה זמן, ובזה דומה לכמה הוא בטוח בידו. שאם יש לו סיבה לבטוח שלא רק יקבל שכירות לזמן הראשון, אלא אף לזמנים אחרים, נקרא מהפך אחר כל אותם זמנים, אבל אם אין לו להיות בטוח על זמנים אחרים, רק היפך על זמן הראשון.

אם כן לגבי מערופיא שייך לומר אותו דבר, כיון שאותם הראשונים סוברים שנחשב הזמנים הבאים כמו בטוחים בידו, שהמערופיא שלו ימשיך לעשות סחורה עמו. לכן, גם יסברו שההיפוך שעשה בתחילה, אם המערופיא שלו, לא רק היה על פעמים הראשונים שעשה סחורה עמיהם, אלא גם על פעמים הבאים היה מהפך. ושפיר יש לפרש כפירש החתם סופר שלפי שיטת ר"ת, שמדמה מערופיא לנכסי עכו"ם, שאין סומך עליו לקנות, אלא בכל פעם חשיב בעיניו כזכה מן ההפקר, אם כן אין איסור מהפך. אבל לא כפי מה שנראה שהתכוין החתם סופר בפירושו, שהוא משום שהוי דומה להיפוך אחר הפקר ומציאה, שלשיטת ר"ת לא הוי אסור. אלא הכוונה הוא שכיון שאין סומך על פעמים אחרים, לא מיקרי מהפך בכלל על פעמים הבאים של עשיית סחורה אם הגוי. ואם לא הפך עליהם, אין לו שום מעלה לגבי היתר של היפוך בעתיד על פעמים הבאים, מאחר.

פירוש אחר במחלוקת זו

יש לתמוה על פירוש של החתם סופר במהרש"ל, וכן בפירוש השני שפירשתי כפי פירושו אבל בכוונה אחרת, כי פירושים אלו מפרשים כוונת ר"ת בדמיון מערופיא גוי, לנכסי עכו"ם, שכמו של סמך דעתו על קניית קרקע של הגוי, כן אינו סומך על עשיית סחורה בעתיד עם הגוי. ולכן הוי מערופיא גוי, כמו הפקר שלר"ת אין בו דין עני המהפך, או לפי פירושנו לעיל, לא נקרא מהפך על סחורה של העתיד. אבל על פירוש זה במילות ר"ת, לכאורה יש לתמוה, שהרי המרדכי ב"ב, אחר שהביא דברי ר"ת, לדמות מערופיא לנכסי גוי, כתב וכן יש להביא ריאה מפאה ונפל על מציאה. וכנ"ל, ז"ל, דאין כאן גזל, דנכסי עובד

כוכבים אנס היו הפקר, וכו'. ועוד ראייה מפ"ק דב"מ [*דף י'], דקאמר נפל לו עליה, או פירש טליתו עליה, מעבירין אותו הימנו, עב"ל. וכן הוא כלשון זה בשו"ת מהר"ם כנ"ל, ור"ת אומר, דנכסי הגוי הרי הן כמו הפקר, וכו'. ואמר בב"מ (י' ע"א) מי שהניח פאה, ובא עני ופירש טליתו עליה, [ובא] אחר והחזיק בה זכה, וכן נמי גבי מציאה, עב"ל. וראייה שניה זו היא שיטת ר"ת שמביא ראייה ממקומות אלו שאין איסור עני המהפך בחררה אמור לגבי הפקר, שמשום זה מותר להעביר את הראשון מן המציאה. ואין לראייה שניה כל שייכות לחסרון של סמיכות דעת, לגבי קנין מן הגוי. ומדכתב שני ראיות אלו חד ליד השני, וכתב בלשון עוד ראייה, משמע ששני הראיות עולים למקום אחד.

לכן נראה לי לפרש דבריו שמביא שני ראיות שאין איסור עני המהפך בחררה אמור לגבי הפקר. ראייה הראשונה מדאמר הגמ' ב"ב נכסי גוי הרי הן כהפקר וכל הקודם זכה, ומדלא קאמר הגמ', שאף שיכול לקדם ולזכות, אבל נקרא רשע, משמע שאין איסור בלקיחת הקרקע. ושנית מביא ראיות שהביא התוס' קידושין הנ"ל בשמו, מפאה ומציאה, שמותר לשני להקדים ולקחתו קודם הראשון. ולפי פירוש זה על כרחך לומר שסבר ר"ת כדבר פשוט שלקיחת מערופיא של חבירו נקרא כלקיחת דבר הפקר, ולא כלקיחת שכירות או מקח של חבירו. ועל כרחך לומר הכי מדלא פירש לן ר"ת למה נקרא הפקר, רק פירש לן שכיון שנקרא הפקר, יש ראיות שאין איסור עני המהפך אמור בו.

אבל זה בודאי צריך ביאור, שלכאורה כנ"ל צדקו דברי האז"ק המובא במרדכי הנ"ל, שהכל תלוי אם אפשר לחבירו למוצא דבר זה במקום אחר או לא. ונראה לעניות דעתי שסבר ר"ת כיון שהדיון כאן הוא אם מותר לעשות סחורה אם המערופיא של חבירו, לא רק פעם אחת, אלא לעולם, כל זמן שנשאר למערופיא של חבירו. כי זה הוא טענת חבירו (אין כוונתי כאן לטענה שטוען חבירו עליו, אלא הטענה שחששו לו חז"ל באיסור עני המהפך), למה אתה הולך לעשות סחורה עם מערופיא שלי, תמצא אחר לעשות סחורה עמו. אם כן אין זו טענה הנוגעת רק לפעם הזה שרוצה לעשות סחורה עמו, אלא הוא באמת טענה שלא יוכל לעשות שום אחד סחורה אם אותו האיש רק הוא. ועשיית סחורה לעולם אם אחד, הוא לכאורה דבר שאין מצוי, והוא דבר שווה ארך מאוד, שקשה למצוא כמותו.

וזה שקראו ר"ת הפקר, ולא קראו שכירות או מקח שהוי כמציאה, וכמו שכתב המרדכי לגבי קרקע על מצר שלו, או קרקע בזול, וכמו שהארכנו לעיל בזה, אפשר לומר שזה באמת כוונתו שדבר זה הוה דינו כמו הפקר, אף שבאמת הוא שכירות, כיון שאין מצוי נחשב הדבר להפקר. אבל אי אמרינן הכי אז אנו נלכדים בסבך המחלוקת המבואר במקום אחר, אי סבר ר"ת שאמרינן לא פלוג, וכל לקיחת מכר אסור, אף שהוי כמציאה, וכמו שהביא הש"ך מהרמב"ן, או שמחלקין בזה וכדברי המרדכי, וכמו שפסק הרמ"א, עיין בדברינו בסוגיא זו, הכל מוסבר שם. לכן נראה לעניות דעתי שיש לומר שסבר ר"ת שמערופיא גם כן נגדר בשם הפקר, ולא בשם מקח ושכירות. שהענין המדובר כאן הוא לקיחת סחורה של עתיד שאינו בעולם עדיין, ודבר שאינו בעולם אינם נקנים, ולכן יותר קרוב להגדיר מקח או שכירות שלא בא לעולם, בשם הפקר, שאין לו בעלים, מלהגדירו בשם מקח או שכירות, ואף שבאמת מדובר על מקח ושכירות.

שוב ראיתי שהחוות יאיר סימן מב' כתב כסברא זו, שלא שייך עני המהפך בחררה לגבי מערופיא, כיון שהוי דבר שאל בא לעולם. וז"ל, ולקרותו רשע אינו ענין כלל לכאן, כו', שאינו בא עדיין לעולם, ולא פסיקא אימת שיבא הריוח מהמערופי'. וכו'. וכן בסמוך לזה חזר לכתוב כך עוד פעם, ולענין דין עני המהפך בחררה, שיהיה לשמעון הנ"ל דין רשע, הנה מלבד מ"ש, דהוי דבר שלא בא לעולם, ולא פסיקא שיבא, ואין דמיון בכל הש"ס דחשיב בזה היפך בחררה כלל, עכ"ל. והחוות יאיר אזיל לשיטתו שהארכנו בדבריו במקום אחר, כשכתבנו על סוגית יהיב סירא. ושם ביארנו ששיטתו שהמחלקות המובא במרדכי ב"ב, הוא אם מערופיא דומה ליהיב סירא ואין אומנתו בכך, שסבירא ליה, שדינו שהוא גזל מדרכי שלום. וכלן כתב, שפשוט שאין מערופיא נכנס לסוגית עני המהפך כיון שהוא דבר שלא בא לעולם, ולא מצאנו דמיון לזה בש"ס, לענין של עני המהפך. אבל באמת לא ידעתי מה יעשה במה שמפורש בדברי, המהר"ם, וכן נראה מפורש בדברי המרדכי ב"מ בשם האז"ק, שהאוסרים סוברים שהוא דומה לעני המהפך. ועל כרחק לומר שסברו שמאחר שאין דין זה מדובר על לקיחת דבר ששייך לחבירו, אלא הדיון הוא על גרמת הפסד טירחת חבירו, מה לי אם הדבר בא לעולם או לא בא לעולם. על כל פנים שפיר יש לומר סברא זו על כל פנים בשיטת ר"ת, שכנ"ל נראה שמגדיר מערופיא, לדבר שהוא מהפקר, שהוא מטעם הזה שהוא דבר שלא בא לעולם, ויותר דומה להפקר.

ולפי זה אפשר לפרש שבזה נחלקו ר"ת והחולקים עליו. החולקים עליו סוברים שמסתכלים רק על עשיית סחורה שרוצה לעשות עכשיו אם המערופיא של חבירו, ולכן סוברים שדינו כמו מקח ושכירות, שיכול למצוא אחר לעשות סחורה עמו. ור"ת סבר כנ"ל, שמסתכלים לא רק על אותו הפעם, אלא על כל הסחורה של העתיד, שבאמת לא באנו לאסור עליו רק סחורה של פעם אחת, אלא סחורה של העתיד עד עולם גם כן אוסרים עליו.

אלו ואלו דברי אלקים חיים

אלא שכל זה עולה יפה לפרש דברי ר"ת כמו שמובאים בשו"ת המהר"ם, ששם המהר"ם לא הביא בטעם האוסרים איסור של מצודת הדג בדיהיב סירא, אלא הביא הטעם של איסור עני המהפך. אם כן שפיר כתב ר"ת, שאין זה אסור משום עני המהפך שהוי כהפקר, ומביא ראיות שאין איסור עני המהפך אמור לגבי הפקר. אבל המרדכי ב"ב, שמביא בשיטת האוסרים הטעם של יהיב סירא, וגם הטעם של עני המהפך, לפירוש זה לא כתב ר"ת שום הסבר למה עדיין אין אסור משום יהיב סירא, שהוא אסור אף בהפקר, ודבר שאין מצוי. ואולי נאמר שאילו ואילו דברי אלקים חיים. שר"ת מביא תחילה את ראית נכסי עכו"ם הרי הן כמדבר, לומר שאין שום דמיון ליהיב סירא, שכמו שאין סומך דעת לקנות מהעכו"ם, בודאי אינו נחשב כבטוח בידו (שהוא הגדר של יהיב סירא), עשיית סחורה בעתיד אם מערופיא שלו. ולגבי עני המהפך אינו אסור, וכמו שמצאנו גם כן גבי נכסי עכו"ם שאין איסור לאחר לקחתו, והוא משום שהוא דבר הפקר, אף מערופיא הוא דבר הפקר. וכוונת ר"ת לפירוש זה, שמביא ראיה שממנו נלמוד ההסבר למה אינו אסור משום עני המהפך,

וממילא כל הקרוא יבין מעצמו למה אינו אסור משום יהיב סיירא, ולא היה צריך אפילו לבאר זאת, שמובן מאליו.

הפוסקים

כבר הארכתי בכתבי על סוגית יהיב סיירא, בדברי הרמ"א סימן קנו' סעיף ה', שמביא מחלוקת זו של לקיחת מערופיא של חבירו. עיין שם, שכתבנו פירוש המהרש"ל, והמשאת בנימין, והחתם סופר, והחוות יאיר, בדברי הרמ"א, וכאן אני סומך לדבר על שיטות אלו על סמך מה שבררתי שם. וכאן אביא דברי הרמ"א עוד פעם לבאר דבריו לענין שלפנינו, אי דומה לעני המהפך או לא.

הרמ"א קנו' סוף סעיף ה'

אדם שיש לו עובד כוכבים מערופיא, יש מקומות שדנין שאסור לאחריים לירד לחיותו, ולעסוק עם העובד כוכבים ההוא, ויש מקומות שאין דנין. ויש מתירין לישראל אחר לילך להעובד כוכבים ההוא, להלוות לו ולעסוק עמו ולשחודיה ליה ולאפוקי מיניה, דנכסי עובד כוכבים הם כהפקר, וכל הקודם זוכה. ויש אוסרין (כל זה במרדכי פרק לא יחפור והגהות מיימוני פרק ו' דשכנים וע' לקמן סי' שע"ו). ואפילו ישראל שעושה מלאכה אצל עובד כוכבים, ורגיל בכך, אסור לישראל אחר ליכנס שם ולהוזיל המלאכה, ואם רוצה לעשות גוערין בו. מיהו אם עבר ועשה, אין מוציאין מידו (בית יוסף בשם הרשב"א).

לפי פירוש המהרש"ל, והמשאת בנימין, והחתם סופר, שהרמ"א כאן כותב שני מחלוקת, חדא, אי יוצא בדיינים, והוא תלוי אם דומה ליהיב סיירא או לא. ושנית, אי הוי דומה לעני המהפך בחררה או לא. על פי מה שנתבאר לעיל יצא לן שהמחלוקת שבין ר"ת ובר פלוגתיה, הוא אי יש לדמות לקיחת מערופיה של חבירו, ללקיחת מכר ושכירות חבירו, או ללקיחת דבר הפקר קודם חבירו. האז"ק ודעימיה סוברים שהוא כמו לקיחת מקח ושכירות, וכך הוא נגדר בפשטות, שעושים סחורה עם המערופיא. והוא מחשיבו לדבר המצוי, שמצוי למצוא אחר לעשות סחורה עמו. ור"ת סבר שנחשב מערופיא לדבר של הפקר, כיון שמדובר על מקח שלא בא לעולם. וגם נחשב לאין מצוי, כיון שהשאלה באמת נוגע לכל סחורה של העתיד עם אותו האיש, ולא רק על אותו הפעם, וזה אין מצוי למצוא.

לעיל הבאנו גם כן סברת כמה אחרונים שאין זה דומה לעני המהפך מחמת שאין כאן פיסוק דמים, אבל בדברי ר"ת לא מצאנו סברא זאת, ומאידך מצאנו שהחולקים על ר"ת סוברים שהוי עני המהפך. וכתבנו להסביר זאת לעיל על פי דברי המהרש"ל, שמאחר שכבר עשה פיסוק דמים אם המערופיא כמה פעמים, נחשב ההיפוך שעשה בראשונה לא רק היפך על אותם פעמים, אלא היפוך גם על פעמים הבאים.

לעיל הבאנו שהגר"א פירש דברי הרמ"א אלו ששיטת היש מתירין ויש אוסרים הוא אותה מחלוקת של היש דנים והיש שאין דנים. והפירש שעליו נטינו לפרש דבריו, שהגר"א בא לפרש שאין כאן ארבע מאן דאמרים, אלא השיטה שסוברת שהוא אסור הוא אותו שיטת הסוברת שדנים, והשיטה הסוברת שאין דנים הוא אותו שיטה הסוברת שהיא מותרת. וזה כמו שכתב הגר"א שכן הוא במרדכי, שכך מבואר במרדכי ב"ב, ששיטת ר' טוב עלם שדנים עליו אם כן בודאי אסור, ושיטת ר"ת שהוא מותר, ובודאי אין דנים עליו. ובמרדכי

שם לא מובא שום שיטה שסובר שאין דנים עליו, אבל מכל מקום הוא אסור. ולפי פירושו בדברי ר"ת אתי שפיר גם כן בפירוש הגר"א. אלא שהגר"א הסביר המחלוקת אי דנים או אין דנים, הוא תלוי אם מפרשים תירוץ יהיב סירא כרש"י או כהר"י מגיש. ולפי זה צריך לומר שלמד שר"ת לא פירש במה נחלק עם הר"י יוסף טוב עלם, לגבי אם דנים עליו. ור"י יוסף טוב עלם לא כתב לפירוש אם סבר שהוא דומה לעני המהפך. ולפי פירושו לעיל ר"ת בא לחלוק על ר' יוסף גם על זה, שאין זה נחשב כבטוח בידו.

והחוות יאיר סבר שלכולי עלמא אין דנים עליו להוציא בדיונים, והכוונה של הרמ"א שיש רק דיון אחד אם הוא אסור משום דדמי ליהיב סירא, ואין אומנתו בכך, או לא דמי ליהיב סירא. אבל פשוט להחוות יאיר שאין דומה לעני המהפך, שהוא דבר שלא בא לעולם, וגם לא היה פיסוק דמים, כנ"ל. ולפי זה צריך לומר שפירש כוונת ר"ת שבא להראות שאין זה בטוח בידו כמו שלא סמך הישראל על הגוי בקניית קרקעו, שמחמת זה הוי כהפקר. וזה כמו שפירש החתם סופר בדבריו, וכבר היקשנו על מהלך זה, מה יעשה ביתר דברי ר"ת שמביא עוד ראייה מפאה ומציאה, שהם הראיות של ר"ת שאין עני המהפך אמור לגבי הפקר.

ואם מדובר במערופיא שאין מצוי, אז כנ"ל אף האז"ק לכאורה מודה לר"ת שאין זה נחשב לעני המהפך. אבל באמת אף בזה לא יצאנו מידי הסתבך בסבך המחלוקת שנבאר לעיל, אי אמרינן לא פלוג במקח ושכירות או לא.

לענין הלכה

המהרש"ל שם כתב בפסק שאלה של מערופיא ז"ל, ומאחר דיש מקומות חלוקות ויש פנים לכאן ולכאן ראוי לכתחילה לאסור עליו אבל לא לדון עליו כלל בפרט בזמנים האלו וכן מצאתי שפסק אב בית דין הזקן מוריניו ורבינו רבי קלונימוס אשר כבוד מנוחתו לעת עתה בק"ק בריסק בשבת תחכמוני וכל בעלי תריסין אבני פז הנמצאים שם עמו הסכימו וז"ל הגאון ובגלילות הללו לא מצאנו ידינו ורגלינו להיותנו דנין בדיני מערופיא ע"כ, עב"ל.

והחוות יאיר שם כתב על דברי מהרש"ל הללו ז"ל, כו', שפסק הגאון שם כיש מתירין, וכ"כ בשם גאוני וחכמי פולין. והרי פשוט, בש"ך בכמה דוכתי, דלא מהני תפיסה בכל ספיקא דדינא, ומכ"ש בזה שיש כאן הכרעה מפורסמת, כנ"ל. ואם קיימא לן כיש מתירין, מותר אפילו לכתחילה, וכאשר נבאר בסמוך, (היינו מה שנתבאר לעיל שהחוות יאיר סבר שאף אלו הדינים דין מערופיא, אין הכוונה שמוצאים בדין, אלא שדינים שהוא אסור, כמו גזל מדרכי שלום. אם כן אלו שאין דנים סבירא להו שהו אף מותר לכתחלה. ובזה פליג על המהרש"ל שסבר שהכוונה שדינים להוציא בדיונים כמו שכבר נתבאר בארוכה בסוגיית יהיב סירא), עב"ל.

והבית אפרים שם הביא דביר הפוסקים הנ"ל בז"ל, אמנם כבר כתבתי שמדברי מהרש"ל מבואר בשם גדולי עולם, שבגלילות אלו, אין דנין בדיני מערופיא. ונראה שהכוונה שאף לכתחלה אין נוהגין לאסור. רק שרש"ל מדעת' דנפשי' עביד וכתב, שראוי לאסור עליו לכתחלה, אבל לא נהגו כן. וכן מבואר שהבין בחוות יאיר סי' מ"ב, שכ' [מביא דברי החוות יאיר הנ"ל], עכ"ל. הרי מבואר דס"ל דגאוני וחכמי פולין מתירין במערופיא אף לכתחלה, עב"ל. זה אמת שרואים שהחוות יאיר סבר

שהכי סבירא להו לחכמי פולין, אבל הוא מהטעם הנ"ל, שסבר שאף אלו שדינים דיני מערופיא הכוונה לאסור, אם כן אם אין דנים הכוונה שהוא מותר. אבל לפי מה דסבר המהרש"ל שדנים הכוונה להוציא בדיינים, אין ראייה מהחוות יאיר איך היה מפרש דברי חכמי פולין.

אמנם השואל ומשיב תניינא חלק ג' סימן כא', כתב על הבית אפרים אלו, וז"ל, והנה ראיתי להגאון מוהר"ז ז"ל, שהאריך מכמה תשובות, דאין שייך כלל דין מערופיא, בזמן הזה. ובאמת אנן לא קי"ל כן, ועיין במ"ב, ובסמ"ע סי' שפ"ח, ובט"ז או"ח סי' תמ"ח, דשייך דין מערופיא, עכ"ל. זה שכתב השואל ומשיב לעיין בסמ"ע סימן שפ"ח אולי הוא טעות סופר, וצריך לומר שפוי, וכוונתו לסמ"ע שם ס"ק י, הבאתיו בכתבי על סוגיית יהיב סיירא. ושם כתב הסמ"ע וגם שם מסקינן, דאם עבר ועשה דאין מוציאין מידו, ע"כ. אבל עיין מה שכתבנו לפרש דברי הסמ"ע, שם, שכוונתו לא שמסקינן כהאוסרים מערופיא, אלא שמסיק הרמ"א, לשיטתו, שאף השיטות האוסרות, הוא רק לאסור, אבל לא להוציא בדיינים. ולא ידעתי כוונתו לגבי הט"ז בתמ"ח.

ובודאי אינו כדאי להכריע בשאלה זה. אמנם זה אומר, שלענין השאלה אי דמי מערופיא להדין של יהיב סיירא, יש כמה צדדים להקל, וכמו שהארכתי על סוגיא ההוא לבארם. חדא, יש מחלוקת אי נחשב לבטוח בידו או לא, וכמו שפירשו המהרש"ל ומשאת בנימין, ועוד יש מחלוקת ראשונים מה הפירוש של יהיב סיירא, ולפירוש הארוך, והרי מיגש, אין דמיון למערופיא, וכמו שכתבו הגר"א על הרמ"א שם, והחתם סופר שם. ועל כל זה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, לא הביאו את איסור זה כלל, והוא משום שסברו שלהלכה לא פסקינן כברייתא זו, וכמו שפירשו החתם סופר והבית אפרים.

אבל לענין השאלה אי דומה לעני המהפך בחררה או לא, מצאנו כמה ראשונים שסברו שהוא דומה, וכמו שמובא לעיל, המרדכי בשם האז"ק, והשיטה הראשונה שמביא המהר"ם הנ"ל. וקצת משמעות שכך סבר רבינו יוסף טוב עלם, שכנ"ל ר"ת פליג עליה בזה וסבר שאין הוא דומה לעני המהפך, ואי סבר רבינו יוסף שרק אסר משום יהיב סיירא, וכמו שהוא מבוא במרדכי, למה ר"ת בא לפרש לן שאין איסור משום עני מהפך. גם לעיל הארכנו לפרש דברי ר"ת מה הראיה מביא מנכסי גוי, ואמאי דימה את מערופיא להפקר, שהוא לכאורה בפשטות דומה לשכירות. מאידך גם הבאנו כמה צדדים שאין דומה לעני המהפך שאין כאן פיסוק דמים, והוא אינו בעולם. על כל פנים לא מצאנו מובא בראשונים שיטה שנית הסוברת כר"ת, בענין זה. ואולי משום הכי המהרש"ל כתב שלכתחלה אין לעשות זאת, משום טעם עני המהפך בחררה.